

FIGYELŐ

EGY „ÉLET-MŰ” REPLIKÁCIÓI

Mérei Élet-Mű. Tanulmányok
Szerkesztette Borgos Anna–Erős Ferenc–
Litván György
Új Mandátum, 2006. 307 oldal, 4200 Ft

1

A Mérei Ferenc életpályáját bemutató tanulmánykötet egyrészt különféle szaktudományok diskurzusai alapján, másrészt – a tudományos határokon átívelő megközelítést érvényesítve – a *biográfia* és az *oeuvre* kölcsönös egymásra vonatkoztatásán keresztül vizsgálja a neves szociálpszichológus életművét, szellemi tudományos, valamint közéleti-politikai örökségét. E megközelítésmód érthető, sőt indokolt is, hiszen Mérei jelentősége jóval túlnőtt és túlmutat a lélektan, a társaslélektan és a pedagógia határain, és ez okból, illetve a szerkesztők által szorgalmazott interdiszciplináris megközelítésnek köszönhetően, nagyon sokféle olvasó számára lehet érdekesítő olvasmány ez a tanulmánykötet. A kötetkonceptió összhangban van Mérei önértelmezésével is, mely munkásságát az életrajzból szervesen kifejlődőnek, illetve az életpálya és az életmű által kölcsönösen determinálnak látta, és ezt a sajátos „élet-mű”-komplexumot magát műalkotásnak, az ő szavával élve, „mutatványnak” tekintette; lásd az ELŐSZÓ sorait. „A kötet írásainak egy része tudományos elemzéseken, feltáró munkán alapul, más részük pedig személyes hangú, szubjektív elemeket is tartalmazó visszaemlékezéseket is tartalmaz – de éppen ilyen módon válhat teljessé a Mérei-portré, amelyhez a tudományos igényesség és nagyfokú személyesség egyaránt hozzátartozik.” (8–9.)

A Mérei-életmű „élet-mű” gyanánt történő megközelítése ezért jogosnak és termékenynek mondható; a továbbiakban megkísérlem e megközelítésmód előnyeit és hátrányait át-

tekinteni. Mi szól az efféle megközelítés mellett? Az életre való folyamatos hivatkozást, a szakmai teljesítménynek az életút perspektíváján keresztül történő rekonstrukcióját az életút színessége, nagyszabású volta, regényessége is indokolhatja, de ez az életút nemcsak filmre kívánczozóan kalandos és izgalmas volt, hanem *példaszerű* is. Példaszerű úgy, mint egy sajátos, valamikor szinte magától értetődőséggel tüntető, ma már inkább történeti és lélektani magyarázatra szoruló értelmiségi magatartás és pályáiv megvalósulása. A kommunizmussal rokonszenvező, politikai és szakmai tekintetben a két világháború légkörében szocializálódó baloldali értelmiségi generáció jellegzetes pályaképe Mérei Ferencé; sajátos hajtűkanyarokkal: az illegitimitástól a hatalom megragadásáig, a kegyvesztettségen és börtönön keresztül a sikeres szakmai visszatérésig; illetve a szakmától a politikáig, a politikától a szakmai elismerésig. De úgy is példaszerű volt, hogy pedagógiai értelemben – sőt, ahogy a tanítványok látták: valamiféle életfilozófiai értelemben is – mintát nyújtott; követésre sarkallt, bátorított, ahogy Mérei szerette mondani: „csábított”.

Az „élet-mű”-konceptió mellett szól Mérei – mondjuk így – életproblémáinak és tudományos munkásságának szoros összefonódottsága is. Több szerző (és maga Mérei is) utal arra, hogy kutatásai, írásai és érdeklődési területei mennyire logikus és törvényszerű módon következtek életéből, élményeiből, szociális tapasztalataiból. Lásd: „*Tulajdonképpen minden művem – beleértve az ún. tudományos műveket is – az önéletrajzom volt. Én állandóan az önéletrajzomat írom. Az első munkám, ami megjelent, A gombozó gyerek volt. Én voltam az, aki gomboztam, sok-sok évig. A második Az országépítő gyerek – én voltam az, aki papíron építette azokat az országokat*” stb. (279.) Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy pedagógiai tevékenysége, a klinikai lélektan területén kifejtett nevelőmunkája is valamilyen módon Mérei áterotizált világgépének kivételése volt, egyrészt személyes habitusával összhangban, másrészt gyakran utal-

va arra a modellre, mely a nevelői hatást Erősz sajátos szublimációjának tekinti. Borgos Anna megállapítása szerint: „*A mester-tanítvány kapcsolat [...] libidinózus energiákkal telített, az intellektuális és érzelmi elköteleződés intenzitása erotikus elemeket is hordoz, amelyeket Mérei nem elfojtani, hanem éppenséggel verbalizálni és gerjeszteni igyekszik.*” (28.)

2

A fenti megközelítésmód ugyanakkor – noha autentikus voltát a látszólag legilletékesebbtől, magától az életmű megalkotójától származtatja – sajátos vakfoltokkal is rendelkezik. A személyes kapcsolat nem szükségszerűen válik az objektivitás akadályává, noha érthető elfogultságokhoz vezethet. De nagyobb problémának tekintem, hogy a felidézés perspektívája eleve a ritualizált beszédrend tudásszociológiai értelemben veendő „függvényeként” jelenik meg; az értelmezések többnyire a Mérei-mítosz, a Mérei-kultusz, a Mérei-legenda diskurzuselemeivel birkóznak, vagy ezeket kerülgetik. A kötet egyik tanulsága éppen az, hogy milyen hihetetlenül nehéz Méreivel és örökségével szemben megkonstruálni valamiféle függetlennek mondható értelmezési kiindulópontot. Joggal szokás Mérei kivételes szociális penetranciájáról beszélni. Nos, ezt kiegészíthetjük a hermeneutikai penetrancia fogalmával: arra utalva, hogy az értelmezők előszeretettel vagy szinte kötelességtudóan közelítik meg Mérei életét és művét az általa kimunkált, sugallt fogalmak és szempontok alapján, egyrészt pusztán értelmezési keretként, másrészt (szükségszerűen) zsinórmértékként használva e szempontokat és fogalmakat. A Mérei által adott instrukciók afféle hermeneutikai „Apellstruktur” gyanánt működnek pályaképe értelmezésében; voltaképpen az ilyesféle, Méreitől származó instrukciók vezettek a jelen kötet „méreis” koncepciójának kifomálódásához is.

Mint hogy az életmű megörökítői, illetve az életmű szemtanúi személyükben azonosak, a pálya és a közeg tevékeny részesei, ezért könnyen elvész a distanciaképzés lehetősége, a szemtanúk mintegy „újratermelik” az életrajzot; ami az 1989-es EMLÉKKÖNYV-ben természetes volt, kissé már disszonánsnak hat ebben a legújabb, Mérei szellemi örökségét vizs-

gáló kötetben.¹ Ez nemcsak szubjektivitást, apológiát, részrehajlást eredményez, hanem (és ezt fontosabbnak vélem) azt is, hogy a tudományos-szellemi *oeuvre* elveszti saját körvonalait, mintegy feloldódik az életrajz varázslatosságában, különösen akkor, ha az utóbbi példázatos jelentésképző ereje oly rendkívüli módon intenzív, mint ahogy Mérei Ferenc esetében tapasztalhatjuk. Az életmű szempontjai alapján újratermelt élet idiomatikussá válik; jelentései és tanulságai a generációs és politikai korszakváltások után egyre nehezebben közvetíthetők az utókornak, szubkulturális jellegének köszönhetően pedig a kívülállóknak. A kompakt módon egymásra zárt életből és műből egyrészt afféle intellektuális kalandtörténet, másrészt nem könnyen értelmezhető szubkulturális tudáskészlet jön létre; a Méreire vonatkozó tudás valóban az „utalás” kultúrájává válik.

Érthető, hogy a fent jelzett dilemmákat azok az írások oldják fel, melyek szorosabb – vagy a Mérei munkálkodásától függetlenül létrejött – szaktudományos bázison vizsgálják az életművet, illetve amelyeknek szerzői életrajzi-generációs okok miatt nem részesei a fent említett Mérei-függésnek. Itt említhető Erős Ferenc kiváló írása (ÉLMÉNY ÉS HÁLÓZAT. MÉREI FERENC A MAGYAR SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETÉBEN), mely Mérei társaslélektani munkásságának tudománytörténeti elhelyezésére vállalkozik, továbbá megkísérel számot vetni a nem könnyen áttekinthető Mérei-örökség *aktualitásával* is. Ilyen Veres András tanulmánya (MÉREI FERENC MŰVÉSZETLÉLEKTANI MUNKÁSSÁGA), mely nem csupán Mérei irodalommal, filmmel, drámával foglalkozó írásait elemzi, hanem bepillantást enged a hazai irodalomtudomány hetvenes-nyolcvanas évekbeli módszertani megújulásának egyik műhelyébe is. Ez a tanulmány azért is fontos, mert kissé árnyalja azt a konszenzust, hogy efféle megújulás elsősorban a strukturalizmus és az irodalmi hermeneutika műhelyeiben ment

¹ Az ÉLET-MŰ-kötet előzményének – az átfogó Mérei-kép megrajzolását illetően – két vállalkozás tekinthető. Lásd Bagdy Emőke–Forgács Péter–Pál Mária (szerk.): MÉREI FERENC (1909–1986) EMLÉKKÖNYV. Budapest, 1989, Mérei Emlékbizottság; valamint TISZTELETKÖR: Mérei Ferenc: KÖZÖSSÉGEK RETJETT HÁLÓZATA (3. kiadás), LÉLEKTANI NAPLÓ (2. kiadás). *Buda-pesti Könyvszemle*, 1999. tavasz, 52–75.

végbe; Veres megemlíti a napjainkban egyre relevánsabbnak tűnő művészet-, valamint értékszociológiai kísérleteket is. Tudománytörténeti érdeklődésével és tárgyilagos voltával emelkedik ki a kötet átlagából Knausz Imre régebben publikált, itt újraközölt tanulmánya, mely Mérei és a szovjet eredetű, de a negyvenes évek végén már Magyarországon is indexre kerülő pedológia irányszat kapcsolatával foglalkozik (A MAGYAR „PEDOLÓGIA” PERE – 1948–1950). A társadalomtörténeti megközelítés terméke K. Horváth Zsolt írása (SZEXUÁL-LÉLEKTANI SZUBKULTÚRA AZ ÖTVENES ÉVEKBŐL), mely nagy láttatóerővel, ám a történész precíz fogalmi eszközeivel idézi fel Mérei baráti körének, a „Törzs” tagjainak tevékenységét, írásait, rítusait. Érdekes és fontos átmenetet képez Borgos Anna pályaképet nyújtó, ugyanakkor az életrajzi mítosz főbb motívumait összegyűjtő, a mítoszképzés körülményeire és feltételeire is reflektáló-rákérdező bevezető tanulmánya („EGY MUTATVÁNY FORGATÓKÖNYVE”). A Mérei-legenda természetrajzát bemutató szöveg jól használható kiindulópontokat fogalmaz meg a legenda értelmezéséhez, noha nem éppen kultusz-kritikai élének köszönhetően, hanem inkább azzal, hogy csokorba szedi a kultikus vagy mítoszképző beszédrend főbb motívumait, mint például Mérei és a párt, Mérei és a hatalom, Mérei és az illegalitás, Mérei és a nők és természetesen: Mérei és az „élet”.

3

A kötet diszciplináris összetettsége (szociálpszichológia, klinikai pszichológia, társadalomtörténet, irodalomszociológia, pedagógiatörténet stb.) egyrészt szükségszerű lenyomata az életmű sokszínűségének, illetve annak, hogy Mérei gondolatai milyen széreágazó irányokban fejtek ki hatásokat, másrészt a szerkesztők elhatározását és kötetkoncepcióját is tükrözi, tehát azt a törekvést, hogy a legkülönfélébb tudományos megközelítések, eszközkészletek és diskurzusok sokféleségén keresztül ragadják meg az életmű összetettségét. Valójában az interdiszciplinaritás fogalmának *kétféle* megközelítése is jelen van a könyvben, egyrészt a tudományfilozófiai értelemben vett tudományközöttségről van szó, másrészt pedig (Mérei-nek az avantgárd kötődéseket, referenciákat következetesen hangsúlyozó habitusával össz-

hangban) arról a felfogásról, melyet az avantgárd törekvések alakítottak ki művészet és élet egységét illetően. A kötet írásainak diszciplináris sokfélesége, valamint egyes tanulmányok e tekintetben összetett megközelítmódja az első interdiszciplinaritásfogalmat hangsúlyozza, míg a könyv címe, illetve Mérei sajátos intenciói a másodikra irányítják a figyelmet. A kötet írásai közül a téma természetének megfelelően K. Horváth Zsolt írása az interdiszciplinaritás „avantgárd” értelmezését képviseli. A szerző szerint „...*talán e rövid leírásból látható a szociokulturális miliő, az élet és a művészet, a társadalmi reflexió és a baloldali kritizmus hálózatából szövőődő, az avantgárdhoz nemcsak mint korstílushoz, hanem mint létszemlélethez kapcsolódó beállítódás*”. (K. Horváth, 40.)

Érdemes azt is áttekinteni, hogy a könyv egyes szerzői hogyan próbálják létrehozni a kritikai megközelítés pólusait, tehát azokat a szövegperspektívákat és szöveghehelyeket, melyek segítségével distanciát alkothatnak az életmű parancsoló erejű autoritásával szemben. Ez meglehetősen nehéz feladat, több okból is. Egyrészt Mérei halála után húsz évvel sem érett meg az idő az objektív megközelítésre, Mérei „Tanár Úr” rendkívüli és sokat idézett szociális penetranciája még a halálon túlról is jelen van és hat. Másrészt a kötet legtöbb szerzője Mérei barátja, kollégája, tanítványa volt; jellemzőnek tekinthető, hogy sok szerző – a természeténél fogva kultikusabb és apologetikusabb – MÉREI FERENC EMLÉKKÖNYV-nek is munkatársa volt, és (talán ezért is) az EMLÉKKÖNYV (ha szabad így általánosítani) apologetikus hangneme és az ÉLET-MŰ diskurzusai között csak csekély távolság észlelhető. De mi-féle (latens) kritikai pólusokról van szó? Erős szerint Mérei tudományos habitusa és módszerei nem felelnek meg a szociálpszichológia főirányának, így rámutat az életmű valamiféle különutas megkésettiségre, folytathatatlanságára, *perem*jellegére is. Ugyanakkor Erős viszonylagossá teszi a megállapítás élet azzal, hogy azt a paradigmát, mely Mérei örökségét félreszorítani látszik, személytelennek, redukcionista, mechanikusnak, technicistának, végső soron ellenszenvesnek írja le. „*Szociálpszichológiai munkásságát azonban egyre inkább az a veszély fenyegeti, hogy élő történelem helyett történelmi kuriózzummá válik. [...] A dominánsan kognitív szemléletű főáram nem tud mit kezdeni az »élmény« fogalmával, mivel főleg dekontextualizált*

hatásokkal és válaszokkal foglalkozik. Még kevésbé tud mit kezdeni az »együtteség« vagy a közösség fogalmával, mivel középpontjában mindmáig az elszigetelt, absztrakt individuum áll.” (Erős, 152.; kiemelés az eredetiben.)

Veres András ugyancsak nincs könnyű helyzetben, amikor Mérei Ferenc irodalomszociológiai munkásságát kell elhelyeznie a professzionális irodalomtudomány összefüggéseiben, hiszen az utóbbihoz képest Mérei koncepciói egyrészt kissé önkényesek és elnagyoltak, másrészt nem éppen műcentrikusak, sokkal inkább a műalkotásokba foglalt lélektani helyzeteket, típusokat, törvényszerűségeket modellezik. Veres tanulmányában a kritikai szándék még áttételesebb, ugyanis Balassa Pétert idézi, aki Mérei RÍTUS-elemzését azért tartotta modellértékűnek, mert Mérei írása arra hívta fel a figyelmet, hogy Bergman filmjében a vizsgálóbíró csak „tudományosan” értelmezte („nyomozta”) az artístacsoport darabját, melyet betiltani készült, ahelyett, hogy azonosult volna a művészek szempontjaival. Egyébként Balassa – végső soron – a filmbeli vizsgálóbíró halálát is ebből a hermeneutikai tévedésből vezeti le.² Veres András, amikor elhatárolódik a „szakszerűséget” és a katarikus „élményt” egymással szembeállító Balassa értelmezésétől, akkor Mérei módszerével szemben is óvatos distanciát képez. „Azt gondolom, csupán annyi igazolható ebből a szép konstrukcióból, hogy Mérei valóban az életre kérdezett rá a műalkotásokban, elsősorban a szereplők és a narrátor magatartását, viselkedését elemezte.” (Veres, 218.) A műalkotásokat Mérei csupán az élmények illusztrációinak tekintette (vö. Veres, 216.), továbbá éppolyan szuggesztív, ám (legalábbis a strukturalizmus fogalmi precizitásához képest) elnagyolt terminológia jellemezte, mint az idézett-hivatkozott Balassa-szöveget. Erős Ferenc és Veres András példaként idézett pozícióit illetően nem azt tartom lényegesnek, hogy „tudományos” szempontból mennyire helytállóak és következetesek, inkább annak felismerését, hogy Mérei örökségének értelmezése következetesen a „szakszerűség” és az „élet” kategóriáinak keresztmetszetében körvonalazódik, olyan kontextusban, melyben a „szakszerűség” pozíciója felülíródik az „élet” javára. Ehhez ké-

pest Erős és Veres kritikai hangot is képvisel, mint ahogy írásaik zárófejezetében is jelen van – a visszatekintés rezignált hangja mellett – az objektív mérlegelés igénye is.

Néha az idézett dokumentumok szólnak kisé másról (mintha „az írónak félreszaladna a tolla”, hogy Salingert idézzük), mint amiről az adott összefüggésben kellene. A kívülálló számára gyakran tanulság nélküliek a Méreivel kapcsolatban felidézett emlékek; valóban a „szubkultúra”, az „együttes élmény”, az „utalás” fontosságára hívják fel a figyelmet: ugyanis túlságosan szubkulturálisak és utalásosak, túlzottan belterjesek. Ahhoz, hogy az olvasó érthesse valamelyest, hogy az emlékezők miről is beszélnek, kétféle utalásrendszert is fel kellene fejteni, az egyik a Mérei személyéhez kapcsolódó utalásrend, a másik pedig a visszaemlékezővel megesett történet kontextusa. Máskor az idézett dokumentum sugall másféle értelmezési irányt, mint amely a Méreivel kapcsolatosan körvonalazott képpel összhangban lenne. Példa erre a Hermann Imréhez intézett levél, mely a pszichoanalízist betöltő Mérei ridegségéről, hatalmi pozícióból eredő fölényéről beszél,³ és nem valamiféle nagyvonalúságot vagy megengedő attitűdöt sejtet, mint ahogy a Mérei és Hermann kapcsolatára vonatkozó kötetbeli megjegyzésekből következik.

4

A fenti szempontok a kultuskritika kérdését is érintik. A kultuskutatás és a benne foglalt kultuskritikai szemlélet a nyolcvanas évek végén jelentkezett, és nagyon rövid idő alatt a hazai irodalomtudomány egyik (ha ugyan nem legfőbb) sikerágazatává vált. Jelentősége vitathatatlan; mind a társadalomtudományok módszereinek az irodalomkutatásba történő integrálása szempontjából, mind pedig magyarázóerejét és eredményeit tekintve rendkívül jelentős irányzatról van szó. Ugyanakkor nap-

³ Lásd: „A pszichoanalízis megrostálásának munkáját azoknak kell elvégezni, akik ehhez értenek – elsősorban Önnek. Ilyen munka még részleteiben sem napok vagy hetek kérdése. Én a magam részéről türelemmel és bizalommal várom azokat a cikkeket, amelyeket Ön fog írni, és amelyek a pszichoanalízis túlkapásait bírálják majd éppen a Marxizmus–Leninizmus szemszögéből.” Levél Hermann Imrének (1948. március 22.). ÉLET-MŰ, 265.

² Lásd: Balassa Péter: MÉREI FERENC MŰELEMZÉSEI, AVAGY A DRAMMA GIOCOSO. EMLÉKKÖNYV, 92–97.

jainkban kezdenek felerősödni a módszerben rejlő destruktív mozzanatok, a kultuskritika egyes megnyilvánulásaiban hovatovább *ideológiai kritikává* alakul át; nem a kultuszba foglalt kulturális jelentések felfejtésére törekszik, hanem rejtett mozgatórugók leleplezésére, a különlegesség elítélésére és így tovább. Itt arra a dilemmára szeretnék utalni, hogy (egyrészt) nem feltétlenül szerencsés egy életmű tartalmi-szakmai alkotóelemei felett ítélni a kultusz alapján, másrészt viszont Mérei öröksége, illetve a hozzá kapcsolódó kultikus beszédrend hihetetlen erővel szólítja fel az elemzőt a kultuskritikai megközelítésre, annál is inkább, mert az életművet hordozó, magukba foglaló szövegek, illetve a kultusz elemei erősen áthatják egymást.

Méreivel kapcsolatban az efféle megközelítés érvényesítésére bátorít („csábít”) számos körülmény. Ilyen egyrészt az, hogy a vele kapcsolatos átfogó igényű, ambíciózusabb értelmezési kísérletek (az 1989-es EMLÉKKÖNYV, az 1999-es BUKSZ-tiszteletkőr, illetve az ÉLET-MŰ) címüket, egyes megállapításaikat, koncepciójukat tekintve jól észlelhető, következetes, valamint kontinuos kultuszképzési és őrzési törekvéseket testesítenek meg; így egyébként a kultuszrendnek nem csak szöveges reprezentációi, hanem *relikviái* is. Megfigyelhető a kultusz működésére utaló *szokásrend*, továbbá a kultikus nyelvhasználat kiformalódása is. Fontosnak tartom e kultusz valóban szembetűnő folytonosságát; már Mérei életében kibontakozóban volt, és azóta is (valóban rituálisan újra és újra megerősítve) működik. Egyébként a jelen kötettel kapcsolatban egy érdekes felismerésre nyílik alkalom: K. Horváth Zsoltnak a Törzsre vonatkozó elemzéseiből látható, hogy a Törzs és a Rendezvényirodalom működésén belül milyen sokféle, etnológiai fogalmakkal pontosan leírható rítus, szokás, ünnep és egyéb esemény létezett, a Mérei körül kialakuló kultusz e szokásrend variálódásának is tekinthető. Így K. Horváth Zsolt írása a Mérei-kultusz sajátos genealógiájára, illetve a kultusz szokásrendjének etnológiai, kulturális antropológiai jelentéseire is rámutat. Illetve: genealógia és érvényesség ezen a ponton egymásba olvad; ahogy a Törzs – Mérei tanúsága szerint – Durkheim társadalomtana nyomán kapta elnevezését, úgy a kultuszkutatás is (legalábbis részben) a valás- és társadalomantropológia útmutatásai

nyomán ismeri fel az áthatolhatatlannak tűnő diskurzusszövevényekben a kultikus alkotóelemeket.

E helyen utalnék egy további – a kultuszképzés és a kultuskritika szempontjából is izgalmas – kérdéskörre, amit a „hálózat mítoszának” fogok nevezni. György Péter *Az Ó-ÚJ VILÁG* című (a Mérei-kultuszt ápoló, de bizonyos kritikai potenciált is magába rejtő – könyvében van egy fejezet, ahol a szerző a Kádár-korszak értelmiségi szubkultúrájának természetéről értekezik.⁴ A „teljesítménynélküliség” kultúrájával kapcsolatos megállapításai kissé talányosak, hiszen György Péter e fogalom alatt többféle magatartást, illetve jelenséget is értelméz. Az egyik a társas kapcsolatok szellemi tőkére történő átváltása, anélkül, hogy az efféle „konverztások” haszonélvezője objektíven megragadható (és ami *Az Ó-ÚJ VILÁG* visszatekintő perspektívájából még fontosabb: *maradandó*, azaz leírt vagy publikált) szellemi teljesítménnyel rendelkezne. György Péter a társasági eszmecserekből, látványos gesztusokban kimerülő, azokban mintegy nyom nélkül ellobbanó „életművekre” utal, de érdekes módon e megállapítások szövegkörnyezetében kerít alkalmat arra is, hogy Mérei Ferencről, a Törzsről, a Rendezvényirodalomról is beszéljen. Lásd: „mindenképpen veszteségnek éreztem volna a teljesítménynélküliség kérdésének áttekintését a Törzsre való visszapillantás, annak rövid felelevenítése nélkül”.⁵ Méreit illetően nyilván nem az empirikus értelemben veendő „teljesítménynélküliségről” van szó (hiszen köztudottan teljesítménymániás volt, és ennek megfelelő jelentőségű tudományos életművel rendelkezett); György Péter itt inkább arra utalhatott, hogy a (politikai-kulturális) kirekesztés, a társadalmi perifériára való kiszorulás általában véve hogyan válhatott egy alapvetően rituális természetű cselekvésrendekben, illetve beszédmódokban megtestesülő teljesítménytípus és egyúttal habitus kimunkálójává. György szerint „baráti köre, a Törzs által kifejlesztett rendezvényirodalom a kézíratos, féllégális, orális kultúra egyik legnagyobb értékű teljesítménye volt – a teljesítménynélküliség sivatagában”.⁶

⁴ Lásd: György Péter: *Az Ó-ÚJ VILÁG*. Magvető, 1997. 87–97.

⁵ Uo. 92.

⁶ Uo. 89.

Az Ó-ÚJ VILÁG nyomán kezdtem el azon gondolkodni, hogy a sokat emlegetett, egyre mitikusabb fényben feltűnő Kádár kori értelmiségi „underground” – mint szociális kapcsolatrendszer, mint értelmiségi hálózat, mint félig komoly, félig karneváli „szalonkultúra” – valójában két értelmezési szinten is megragadható. Az egyik szint a voltaképpeni szubkultúra, az adatolható és dokumentálható empirikus-történeti képződmény volt. A másik szintet sajátos imaginárius térnek tekinthetjük, melyben az értelmiségi „underground” a történelmi és társadalmi önmegértés eszközeként értelmezhető, illetve (itt utalok vissza György Péter eszmefuttatásának kritikai élére) egész egyszerűen egy speciális *értelmiségi ideológia* volt. Ezzel természetesen visszaérkezünk az ideológiai kritikaként is fungáló kultuskritika területére. A fenti fejtegetés alapján leválaszthatunk az ÉLET-MŰ szövegeiről egy olyan diskurzusréteget, mely egyrészt segít rekonstruálni a „társas teljesítmény” fogalmának és szempontjának az értelmiségi ideológiákban betöltött szerepét, tehát azokat a kategóriákat, szempontokat, kereteket, melyekkel egy valamikori (mitikus értelmezői perspektívában: hajdankori) kulturális közeg résztvevői saját helyzetüket, szerepüket, vágyaikat, utópiáikat megfogalmazták és másoknak (így az utókornak) közvetítették. Az öröklétbe merevítés kultikus-bálványozó gesztusa vagy a kommunikáció kulturális gesztusa – ez a két pólus, melynek termékeny dilemmákat magába foglaló erőterében az ÉLET-MŰ-kötet írásai elhelyezkednek.

5

A kötet jó alkalmat teremt ahhoz, hogy az olvasó elgondolkodhasson az *oeuvre* szövegeiről, mint szövegekről, illetve a bennük foglalt textuális *víziók* szövegszerű összetettségéről. Az ÉLET-MŰ e szempontból egy sajátos (textuális, műfaji és imaginárius jegyeken keresztül megragadható és értelmezhető) tér megtestesülése, illetve az ebben felismerhető szövegtípusok speciális antológiája vagy archívuma is. A kötet koncepcióján és egyes írásain keresztül plasztikus körvonalat nyernek és kiemelkednek az egyes szövegcsoportok: a szaktanulmányok és monográfiák, a börtönnapló, az így-úgy szamizdatnak tekinthető szövegek és vé-

gül az „orális kultúra”, a Méreit övező legendakör alkotóelemei. Ha az archívumban őrzött szövegtípusokat próbáljuk jellemezni, akkor jól látható, hogy ezek textuális szerveződési módjukat és zsánereiket tekintve, illetve az általuk implikált nyilvánosságok minőségét és terjedelmét tekintve egyaránt különböznek-különbözhetnek egymástól.

A szakmai „első” nyilvánosság terében jelennek meg, és különféle kiadásokban jól hozzáférhetőek Mérei nagy művei, legyenek ezek könyvek (monográfiák) vagy szaktanulmányok; ilyen például A GYERMEK VILÁGNÉZETE, AZ EGYÜTTES ÉLMÉNY, a GYERMEKTANULMÁNY, a KÖZÖSSÉGEK REJTETT HÁLÓZATA. Mérei irodalmi nyilvánosságának különleges részét és legszélesebb körben ható rétegét képezi két társszerzős könyv, az egyik a GYERMEKLÉLEKTAN (mely ronggyá olvasva, salátává lapozva, folyóméterszámra áll a tanárképző főiskolák és a pedagógia tanszékek könyvtárainak polcain), illetve a számos kiadást megért, a szocializmus kulturális normáit a gyermeki világgépbe integráló ABLAK-ZSIRÁF gyereklexikon. Mérei gyermeklélektani munkásságnak kitűnő elemzője szerepel a könyvben (Nemes Livia: GYERMEKLÉLEKTAN ÉS GYERMEKÁBRÁZOLÁS MÉREI FERENC MŰVEIBEN), viszont az ABLAK-ZSIRÁF-ról sajnos nem írt senki, pedig parádés lehetőséget kínált volna a Méreit és korát meghatározó szociokulturális, politikai és esztétikai kontextusok elemzésére. Ugyanakkor az ABLAK-ZSIRÁF generációkon keresztül érvényesülő, kitörölhetetlen hatását bizonyítja egy érdekes szépirodalmi mutáns vagy replikáció, Zilahy Péter nagy nemzetközi sikert arató könyve is.⁷

Az eddig említettektől eltérően az illegális közegében keletkezett és ennek auráját remekül őrzi az a szövegkorpusz, mely a börtönben íródott, és a LÉLEKTANI NAPLÓ nevet viseli. (Gerő Suzsa, Gádor Anna, Virág Teréz írásai a kötetben a napló szaktudományos kérdéseit elemzik; Litván György MÉREI A BÖRTÖNVILÁGBAN című mesteri esszé-tanulmánya pedig a mű kényszerű háttérül szolgáló börtönkon-

⁷ Lásd: „Az ablakzsiráf egy képeskönyv volt, amelyből olvasni tanultunk, amikor még nem tudtunk olvasni. [...] Az ablakzsiráf közérthető módon tárta elénk a világot ábécésorrendben.” Zilahy Péter: AZ UTOLSÓ ABLAKZSIRÁF. Ab Ovo, 1998. 4.

textus megrajzolására vállalkozik.) Ez a könyv valóban unikum, még a szovjet érában keletkezett szamizdat könyvek, újságok, kiadványok sorában is. Nem is egyszerűen a hivatalostól elkülönült privát szférában, hanem egyenesen a börtöncellában íródott, a legteltesebb titokban; ráadásul erről a könyvről joggal állítható, hogy nemcsak egy értelmiségi habitus vagy magatartás emlékműve, hanem valóban jelentős szaktudományos értékekkel is rendelkezik; a börtönaura, az illegalitás legendáriuma *nélkül* is kiválóan megállja helyét a piacon. Azt is megkockáztathatjuk, hogy Mérei Ferenc (innen is, onnan is csipegető, így nagyvonalúan eklektikus) művészeti-elektani munkásságában talán fontosabb és maradandóbb helye van a lélektani napló vizsgálódásainak, mint Mérei kifejezetten művészetpszichológiai tárgyú tanulmányainak.

Mérei nem nyilvános, ám nem feltétlenül illegális vagy szamizdat jellegű írásai közé sorolhatók azok a szövegek, melyek a Rendezvényirodalom keretén belül jöttek létre. Ezek a szövegek több szempontból is érdekesek az utókor számára, hiszen egy speciális értelmiségi subkultúra, a Törzs életéről és rítusairól tudósítanak; továbbá izgalmas szociokulturális hátterét alkotják Mérei utalásméletének, és – noha Mérei többször hangsúlyozta, hogy ő nem szépíró – jelentős irodalmi és irodalomtörténeti értékekkel is rendelkeznek. Ezekből az EMLÉKKÖNYV, illetve az ÉLET-MŰ egyaránt közölt szemelvényt, sajnos valamilyen okból ugyanazt a szöveget. Mégis fontos adalék az életmű efféle kérdései iránt érdeklődő számára, hogy az újabb kötet közli a Rendezvényirodalom keretén belül keletkezett szöveggyűjtemények tartalomjegyzékét, ami bizonyos mértékű tájékoztatást nyújt a korpuszról. Végül itt kell említenünk az életmű sajátos szóbeli-anekdotikus regiszterét is, mely a Méreivel kapcsolatos mítoszokat, legendákat, anekdotákat, valamint a tőle származó megjegyzéseket, történeteket, instrukciókat stb. tartalmazza. A „Mérei-legenda” diskurzuselemeit csokorba szedi és rendszerezi Borgos Anna már többször említett bevezető tanulmánya, de természetesen találhatunk efféléket a kötet többi írásában (így Litván György, Bagdy Emőke, Fonyó Ilona és mások írásaiban) is.⁸

A kötetet a Mérei személyéhez barátként, tanítványként közel álló Forgács Péter tervezte, aki 1987-ben fejezte be az idős mesterről

készített kiváló portréfilmjét (EPIZÓDOK M. F. TANÁR ÚR ÉLETÉBŐL). Úgy vélem, hogy Forgács Péter a könyvön egyértelműen elhelyezte szellemi „ujljenomatát”: a fényképekből és szöveges dokumentumokból, fontos tényekből és jellemző apróságokból építkező kötet úgy értelmezhető, mint nagy ívű szöveges-vizuális „fikció-esszé” (hogy Beke László szellemes, bár eredetileg másféle kontextusban használt műfaji kategóriáját idézzem); mely esszé Forgács filmjeinek talált-megőrzött anyagokból építkező, azokat újratereztető-megszólaltató világára emlékeztet. A könyv külalakja – mely első kézbevételere kissé puritánnak látszik – az eddig vázolt, az ÉLET-MŰ koncepciójához kapcsolódó problémákat is tükrözi-idézi. A külső borítóra fényképezett darócszövet (?), az archaizálónak tetsző írógépbetűk, az újrahasznosított papírból készített kötéstábla, valamint a hátsó védőborítón látható töredék a LÉLEKTANI NAPLÓ-ból (a börtönben barkácsolt ceruza fényképével): mindez puritánságával egyetemben is látványos munkát eredményezett. Felidézi Mérei életművének politikai-szubkulturális, illetve szaktudományos dimenziókra tagolódó megkettőzöttségét, és mindezt vizuális eszközökkel úgy egyesíti, hogy a börtönkontextus hangsúlyozásával az *előbbi*t erősíti meg. Nem azt mondom, hogy másféle koncepció jobb lett volna (sőt nekem kifejezetten tetszik), de kétségtelen, hogy e koncepció a kötetnek azt a dimenzióját erősíti, mely egyébként is uralja a könyv írásait. E gesztusok az öröklétbe merevítik (így szó szerint is „bálványozzák”) az életmű egyes tendenciáit, a hangsúlyt az életművön belül ismét az életre helyezik; illetve oly módon kettőzik meg az életművet, hogy az élet kisebb-nagyobb eseményei (szerelmek, barátságok, hatalom, bukás, illegalitás stb.) a tudományos munkásságot színesítik, a szakmai szövegek viszont úgy allegorizálódnak, hogy az életpálya politikai és egzisztenciális tanulságait beszélik el.

Havasréti József

⁸ Az „élet-mű” efféle dimenzióit rajzolja meg Konrád György VIGÁZZ RÁ, ÉRTÉKES EMBER! című szép esszéje is, mely eredetileg az emlékkönyvben szerepelt, lásd MÉREI FERENC EMLÉKKÖNYV, 108–111. Új közlése Konrád György: CSODAFIGURÁK. Noran, 2006. 135–142.